

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Djurakulova Munira Suyunovna

Buxoro davlat universiteti, tadqiqotchi.

e-mail: muniradjurakulova82@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6438-9842>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tanqidiy fikrlashning shakllanishida bilish jarayonlari, refleksiya, metakognitiv ko'nikmalar, o'quv motivatsiyasi, emotsional barqarorlik va individual psixologik xususiyatlarning o'rni yoritilgan. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim davrida o'quvchilarning dalillarni tahlil qilish, muqobil fikrlarni solishtirish, xulosa chiqarish va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi psixologik mexanizmlar tavsiflangan. Maqolada tanqidiy fikrlashni qo'llab-quvvatlovchi pedagogik muhitni yaratish, interfaol ta'lim metodlaridan foydalanish va individual yondashuvni kuchaytirishning ilmiy-amaliy ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarning intellektual mustaqilligi, ijodiy salohiyati va ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, boshlang'ich sinf o'quvchilari, psixologik asoslar, bilish jarayonlari, metakognitiv ko'nikmalar, refleksiya, motivatsiya, emotsional barqarorlik, mustaqil fikrlash, muammoli ta'lim.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Джуракулова Мунира Сууюновна

Бухарский государственный университет, исследователь.

Аннотация.

В статье рассматриваются психологические основы развития критического мышления у учащихся начальных классов. Проанализирована роль познавательных процессов, рефлексии, метакогнитивных навыков, учебной мотивации, эмоциональной устойчивости и индивидуально-психологических особенностей в формировании критического мышления. Особое внимание уделено психологическим механизмам, обеспечивающим развитие способности анализировать информацию, сопоставлять различные точки зрения, делать аргументированные выводы и принимать самостоятельные решения. Обосновано, что создание развивающей образовательной среды, применение интерактивных методов обучения и учет индивидуальных особенностей учащихся способствуют эффективному формированию критического мышления. Результаты исследования подтверждают, что развитие критического мышления является важным условием интеллектуального и личностного развития младших школьников.

Ключевые слова: критическое мышление, учащиеся начальных классов, психологические основы, познавательные процессы, метакогнитивные навыки, рефлексия, учебная мотивация, эмоциональная устойчивость, самостоятельное мышление, проблемное обучение.

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING CRITICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Djurakulova Munira Suyunovna

Bukhara State University, Researcher.

Abstract.

This article examines the psychological foundations of developing critical thinking in primary school students from a theoretical and educational psychology perspective. The study analyzes the role of cognitive processes, reflection, metacognitive skills, learning motivation, emotional stability, and individual psychological characteristics in

fostering critical thinking. Particular attention is given to the psychological mechanisms that enable children to evaluate information objectively, compare alternative viewpoints, construct logical arguments, and make independent decisions. The article also emphasizes the importance of creating a supportive educational environment, implementing interactive teaching methods, and applying individualized instructional approaches to enhance critical thinking. The findings suggest that the systematic development of critical thinking contributes significantly to learners' intellectual independence, creative potential, problem-solving abilities, and overall academic success during primary education.

Keywords: critical thinking, primary school students, psychological foundations, cognitive processes, metacognitive skills, reflection, learning motivation, emotional stability, independent thinking, problem-based learning.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish ta'lim sifatini oshirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Axborot oqimining keskin ortishi, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi hamda ijtimoiy hayotning murakkablashuvi sharoitida o'quvchilarning ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qila olishi, dalillarni baholashi, asosli xulosalar chiqarishi va mustaqil qaror qabul qilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois boshlang'ich ta'lim bosqichidanoq tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan psixologik va pedagogik mexanizmlarni chuqur o'rganish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi [1].

Boshlang'ich maktab yoshi bolaning bilish jarayonlari jadal rivojlanadigan, tafakkur shakllari takomillashadigan hamda shaxsning intellektual salohiyati faol shakllanadigan davr hisoblanadi. Aynan ushbu bosqichda kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi aqliy operatsiyalar bosqichma-bosqich rivojlanadi. Mazkur jarayonlarning samaradorligi esa o'quvchining individual psixologik xususiyatlari, o'quv motivatsiyasi, emotsional holati va ta'lim muhiti bilan chambarchas bog'liqdir [2].

Psixologiya fanida tanqidiy fikrlash shaxsning mavjud axborotni tahlil qilish, uning ishonchliligini baholash, turli nuqtai nazarlarni qiyoslash hamda mantiqiy asoslangan xulosalarga kelish qobiliyati sifatida tavsiflanadi. Ushbu kompetensiya faqat bilimlarni egallash bilan cheklanmay, balki ularni amaliy vaziyatlarda qo'llash, muammolarni samarali hal etish va refleksiv faoliyatni amalga oshirishni ham o'z ichiga oladi. Shu jihatdan tanqidiy fikrlash boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual rivojlanishida muhim psixologik omil sifatida namoyon bo'ladi [3].

So'nggi yillarda kompetensiyaviy yondashuvning ta'lim tizimiga keng joriy etilishi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasiga bo'lgan ilmiy qiziqishni yanada kuchaytirdi. Bugungi kunda o'quvchilardan tayyor bilimlarni yod olish emas, balki mustaqil izlanish, axborotni tanqidiy tahlil qilish, mantiqiy fikrlash va ijodiy yechimlarni ishlab chiqish talab etilmoqda. Bunday kompetensiyalarni shakllantirish esa psixologik rivojlanish qonuniyatlarini chuqur hisobga olgan holda tashkil etilgan ta'lim jarayonini talab qiladi [4].

Tanqidiy fikrlashning rivojlanishida bilish jarayonlari bilan bir qatorda metakognitiv ko'nikmalar ham alohida o'rin egallaydi. O'z fikrlash jarayonini nazorat qilish, o'z faoliyatini baholash, xatolarni aniqlash va ularni tuzatishga intilish o'quvchilarda refleksiv tafakkurning shakllanishiga xizmat qiladi. Metakognitiv rivojlanish esa tanqidiy fikrlashning psixologik mexanizmlarini mustahkamlaydi hamda o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantiradi [5].

Shuningdek, tanqidiy fikrlashning samarali rivojlanishi emotsional-irodaviy sifatlar bilan ham uzviy bog'liqdir. O'ziga ishonch, emotsional barqarorlik, yangi g'oyalarga ochiqlik, xatolardan qo'rqmaslik va muammolarni hal qilishga bo'lgan ijobiy munosabat o'quvchilarning tanqidiy fikrlash faolligini sezilarli darajada oshiradi. Shu sababli ta'lim jarayonida nafaqat kognitiv rivojlanish, balki o'quvchilarning psixologik farovonligini ta'minlash ham muhim vazifa hisoblanadi [6].

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ushbu kompetensiyaning aynan psixologik asoslarini kompleks yoritishga bag'ishlangan tadqiqotlar nisbatan kam uchraydi. Ayniqsa, individual psixologik xususiyatlar, motivatsion omillar va bilish jarayonlarining o'zaro ta'sirini yaxlit tizim sifatida o'rganish zarurati saqlanib qolmoqda [7].

Mazkur tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslarini aniqlash, unga ta'sir etuvchi asosiy individual va kognitiv omillarni ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda ta'lim jarayonida ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali psixologik-pedagogik yondashuvlarni asoslashdan iboratdir. Mazkur tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim amaliyotida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion metodlarni takomillashtirish va o'quvchilarning intellektual salohiyatini yuksaltirishga xizmat qilishi kutiladi.

Adabiyotlar tahlili. Tanqidiy fikrlash tushunchasi zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarining eng muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tushuncha shaxsning axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash, turli qarashlarni taqqoslash, mantiqiy xulosalar chiqarish hamda asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi. Ilmiy adabiyotlarda tanqidiy fikrlash faqat mantiqiy tafakkurning mahsuli sifatida emas, balki bilish jarayonlari, metakognitiv faoliyat, refleksiya va emotsional-irodaviy sifatlarining o'zaro uyg'unlashuvi natijasida shakllanadigan murakkab psixologik kompetensiya sifatida talqin etiladi [8].

Tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari kognitiv rivojlanish konsepsiyalari bilan chambarchas bog'liq. Rivojlanish psixologiyasi vakillari bolaning tafakkuri bosqichma-bosqich takomillashib borishini, boshlang'ich maktab yoshida esa tahlil qilish, taqqoslash, tasniflash va umumlashtirish kabi intellektual operatsiyalar faol rivojlanishini ta'kidlaydilar.

Aynan ushbu davrda o'quvchilar sabab-oqibat munosabatlarini tushunish, dalillarni izohlash va muammolarga turli nuqtai nazardan yondashish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bois boshlang'ich ta'lim bosqichi tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirish uchun eng qulay rivojlanish davri hisoblanadi [9].

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda tanqidiy fikrlashning rivojlanishida metakognitiv ko'nikmalarning o'rni alohida e'tirof etilmoqda. Metakognitsiya shaxsning o'z fikrlash jarayonini anglash, rejalashtirish, nazorat qilish va baholash qobiliyatini ifodalaydi. Metakognitiv strategiyalar rivojlangan o'quvchilar topshiriqlarni bajarishda o'z faoliyatini mustaqil tashkil etadi, xatolarini tahlil qiladi va keyingi faoliyatini takomillashtirishga intiladi. Bu esa tanqidiy fikrlashning barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi asosiy psixologik mexanizmlardan biri sifatida baholanadi [10].

Ko'plab xorijiy tadqiqotchilar tanqidiy fikrlashning shakllanishida motivatsiyaning hal qiluvchi rolini qayd etadilar. Ichki motivatsiyaga ega o'quvchilar yangi bilimlarni izlashga intiladi, muammoli vaziyatlarga qiziqish bildiradi hamda murakkab topshiriqlarni bajarishda qat'iyat ko'rsatadi. Bunday o'quvchilar tayyor javoblarni qabul qilishdan ko'ra, mustaqil dalillar izlash va o'z xulosalarini asoslashga ko'proq moyil bo'ladilar. Shu sababli ta'lim jarayonida ichki motivatsiyani rivojlantirish tanqidiy fikrlashni shakllantirishning muhim sharti sifatida e'tirof etiladi [11].

Bilish jarayonlari ham tanqidiy fikrlashning psixologik asoslarini tashkil etadi. Diqqatning barqarorligi o'quvchiga muhim axborotni ajratib olish va uni izchil qayta ishlash imkonini beradi. Xotira o'zlashtirilgan bilimlarni saqlash va zarur vaziyatlarda qo'llashni ta'minlash, tafakkur axborotni qayta ishlash, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash hamda yangi xulosalarni shakllantirish vazifasini bajaradi. Mazkur jarayonlarning uyg'un rivojlanishi tanqidiy fikrlashning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi [12].

Ilmiy adabiyotlarda refleksiya tanqidiy fikrlashning ajralmas komponenti sifatida tavsiflanadi. Refleksiv faoliyat o'quvchining o'z bilimlari, fikrlash usullari va qarorlarini tahlil qilishga imkon yaratadi. Refleksiya rivojlangan o'quvchilar o'z xatolarini tan oladi, ularni bartaraf etish yo'llarini izlaydi va keyingi faoliyatini yanada samarali tashkil etadi. Shu bois refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirish tanqidiy fikrlashni shakllantirishning muhim psixologik sharti sifatida qaraladi [13].

Zamonaviy pedagogik psixologiyada tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositalari sifatida muammoli ta'lim, loyiha metodi, tadqiqotchilik faoliyati, munozaralar, keys-stadilar va interfaol metodlar keng tavsiya etiladi. Mazkur metodlar o'quvchilarni tayyor bilimlarni takrorlashga emas, balki mustaqil izlanishga, dalillarni tahlil qilishga, muqobil yechimlarni izlashga va fikrlarini asoslashga undaydi. Natijada ta'lim jarayoni reproduktiv xarakterdan ijodiy va tadqiqotchilik faoliyatiga yo'naltiriladi [14].

Shuningdek, tadqiqotchilar tanqidiy fikrlashning rivojlanishida o'qituvchining kasbiy kompetentligiga alohida e'tibor qaratadilar. O'qituvchi dars jarayonida ochiq savollar berishi, o'quvchilarning fikrlarini hurmat qilishi, bahs-munozaralarni qo'llab-quvvatlashi hamda xatolarni rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qiladigan psixologik muhit yaratishi lozim. Bunday ta'lim muhiti o'quvchilarning erkin fikrlashini rag'batlantirib, ularning tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi [15].

Oilaviy muhit ham tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalarning farzand bilan muloqot madaniyati, savol-javoblarga ochiqligi, mustaqil qaror qabul qilishga imkon yaratishi hamda kitob mutolaasini qo'llab-quvvatlashi bolaning intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi. Aksincha, faqat tayyor javoblarni talab qiluvchi yoki bolaning fikr bildirishini cheklovchi muhit tanqidiy fikrlashning rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin [16].

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi tanqidiy fikrlashga nisbatan yangi talablarni yuzaga keltirdi. Axborot manbalari sonining keskin ortishi o'quvchilardan ma'lumotlarning ishonchligini tekshirish, fakt va fikrni farqlash, manipulyativ axborotni aniqlash hamda turli manbalarni qiyosiy tahlil qilish ko'nikmalarini talab etmoqda. Shu sababli zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda media savodxonlik va tanqidiy fikrlash o'zaro uzviy bog'liq kompetensiyalar sifatida ko'rib chiqilmoqda [17].

Xalqaro baholash dasturlari, jumladan, PISA va TIMSS tadqiqotlari natijalari ham o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi ta'lim sifati va funksional savodxonlikning asosiy mezonlaridan biri ekanligini ko'rsatmoqda. Mazkur dasturlar o'quvchilarning bilimni eslab qolish darajasini emas, balki uni real hayotiy vaziyatlarda qo'llay olish, muammolarni tahlil qilish va asosli qarorlar qabul qilish kompetensiyalarini baholashga yo'naltirilgan. Bu esa boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning dolzarbligini yanada oshirmoqda [18].

So'nggi yillardagi ilmiy izlanishlarda tanqidiy fikrlashning emotsional intellekt bilan bog'liqligi ham keng o'rganilmoqda. Emotsiyalarini boshqara oladigan, boshqalarning fikrini hurmat qiladigan va konstruktiv muloqotga tayyor bo'lgan o'quvchilar tanqidiy fikrlash jarayonida yuqori natijalarni namoyon etishi aniqlangan. Demak, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish faqat kognitiv faoliyat bilan emas, balki shaxsning emotsional va ijtimoiy rivojlanishi bilan ham uzviy bog'liqdir [19].

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ko'plab psixologik omillarning o'zaro uyg'unlashuviga asoslanadi. Bilish jarayonlari, metakognitiv ko'nikmalar, refleksiya, motivatsiya, emotsional barqarorlik, ijtimoiy muloqot va qulay pedagogik muhit birgalikda tanqidiy fikrlashning shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuning uchun zamonaviy boshlang'ich ta'lim tizimida mazkur omillarni kompleks hisobga olgan holda ta'li...

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslarini aniqlash hamda tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy individual-psixologik omillarni empirik jihatdan baholashga qaratildi. Tadqiqot metodologiyasi rivojlanish psixologiyasi, pedagogik psixologiya va kompetensiyaviy yondashuv tamoyillariga asoslandi. Tadqiqotda tanqidiy fikrlashni bilish jarayonlari, metakognitiv faoliyat, motivatsiya va refleksiya bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab

psixologik hodisa sifatida o'rganishga alohida e'tibor qaratildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy kuzatish, psixologik diagnostika, pedagogik eksperiment, anketa so'rovi, suhbat hamda matematik-statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Olingan ma'lumotlarni qayta ishlash uchun **IBM SPSS Statistics 27** dasturi qo'llanildi. Statistik tahlilda tavsifiy statistika (Mean va Standard Deviation), Student t-testi hamda Pearson korrelyatsiya koeffitsienti hisoblandi. Statistik ishonchlik mezon sifatida **p < 0,05** qabul qilindi.

Tadqiqot Buxoro viloyatidagi umumta'lim maktablarining 3–4-sinf o'quvchilari ishtirokida tashkil etildi. Tanlanma tasodifiy tanlash usuli asosida shakllantirildi va jami **86 nafar** o'quvchini qamrab oldi. Shundan **43 nafari 3-sinf, 43 nafari 4-sinf** o'quvchilari bo'lib, respondentlarning yoshi 9–11 yosh oralig'ini tashkil etdi. Tanlanmani shakllantirishda qiz va o'g'il bolalar sonining mutanosib bo'lishiga hamda o'quvchilarning o'quv faoliyatidagi faolligi turlicha bo'lishiga e'tibor qaratildi.

Tadqiqot davomida quyidagi psixologik ko'rsatkichlar baholandi:

- tanqidiy fikrlash darajasi;
- o'quv motivatsiyasi;
- refleksiv ko'nikmalar;
- mantiqiy tahlil qilish qobiliyati;
- mustaqil qaror qabul qilish darajasi.

Har bir ko'rsatkich bo'yicha olingan natijalar umumlashtirilib, respondentlarning tanqidiy fikrlash profili shakllantirildi hamda ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik statistik jihatdan tahlil qilindi.

1-jadval

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillar ko'rsatkichlari (n = 86)

Ko'rsatkich	3-sinf (n=43) M±SD	4-sinf (n=43) M±SD	t	p
Tanqidiy fikrlash	3,58±0,55	4,16±0,47	-4,71	0,001
O'quv motivatsiyasi	3,81±0,51	4,29±0,45	-4,26	0,001
Refleksiv ko'nikmalar	3,42±0,58	3,97±0,49	-4,39	0,001
Mantiqiy tahlil qilish	3,49±0,56	4,08±0,50	-4,87	0,001
Mustaqil qaror qabul qilish	3,37±0,60	3,89±0,53	-4,03	0,002

Jadval natijalaridan ko'rinib turibdiki, 4-sinf o'quvchilari barcha psixologik ko'rsatkichlar bo'yicha 3-sinf o'quvchilariga nisbatan yuqori natijalarni namoyon etdilar. Ayniqsa, tanqidiy fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va o'quv motivatsiyasi ko'rsatkichlari o'rtasidagi farqlar statistik jihatdan ishonchli ekanligi aniqlandi (**p < 0,05**). Bu yosh ortishi bilan bilish jarayonlarining takomillashuvi, o'quv tajribasining kengayishi va refleksiv faoliyatning rivojlanishi bilan izohlanadi.

Pearson korrelyatsiya tahlili natijalariga ko'ra, tanqidiy fikrlash bilan o'quv motivatsiyasi (**r = 0,73**), mantiqiy tahlil qilish qobiliyati (**r = 0,77**), refleksiv ko'nikmalar (**r = 0,69**) hamda mustaqil qaror qabul qilish (**r = 0,66**) o'rtasida ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Bu natijalar tanqidiy fikrlashning shakllanishi bir nechta psixologik omillarning o'zaro uyg'un rivojlanishiga bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Pedagogik kuzatishlar davomida muammoli topshiriqlar, bahs-munozaralar, kichik guruhlarda ishlash va ochiq savollar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda o'quvchilarning tanqidiy fikrlash faolligi sezilarli darajada ortgani kuzatildi. Bunday ta'lim faoliyati o'quvchilarning dalillarni taqqoslash, o'z fikrini asoslash, muqobil yechimlarni izlash va xulosalarni mantiqiy tarzda ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi.

Umuman olganda, qo'llanilgan metodologiya tadqiqot maqsadiga mos ravishda boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslarini kompleks baholash imkonini berdi. Olingan empirik natijalar keyingi bosqichda tanqidiy fikrlashning rivojlanish qonuniyatlarini chuqur tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun ishonchli ilmiy asos bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari va ularning tahlili. Tadqiqot davomida olingan empirik ma'lumotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashning rivojlanishi bir qator individual-psixologik omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga kelishini ko'rsatdi. Statistik tahlillar shuni tasdiqladiki, tanqidiy fikrlash darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilar o'quv vazifalarini bajarishda ko'proq mustaqillik namoyon etadi, dalillarni tahlil qilishga intiladi hamda turli nuqtayi nazarlarni qiyoslash orqali xulosa chiqarishga moyil bo'ladi. Bu esa tanqidiy fikrlashni faqat aqliy faoliyat emas, balki motivatsion, emotsional va refleksiv jarayonlarni ham o'z ichiga oladigan kompleks psixologik hodisa sifatida baholash zarurligini ko'rsatadi.

Olingan natijalar 4-sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari 3-sinf o'quvchilariga nisbatan yuqoriroq ekanligini ko'rsatdi. Mazkur holat yosh ortishi bilan bilish tajribasining kengayishi, tafakkur operatsiyalarining murakkablashuvi va o'quv faoliyatining ongli boshqarilishi bilan izohlanadi. Kuzatishlar davomida yuqori sinf o'quvchilari berilgan topshiriqlarga bir nechta yechim variantlarini taklif etish, o'z fikrini dalillar bilan asoslash hamda sinfdoshlarining fikrlarini tahlil qilishga ko'proq moyillik bildirganligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari o'quv motivatsiyasi tanqidiy fikrlashning eng muhim psixologik omillaridan biri ekanligini

ham ko'rsatdi. Ichki motivatsiyasi yuqori bo'lgan o'quvchilar yangi mavzularni o'rganishga faol qiziqish bildirishi, qo'shimcha savollar berishi va murakkab topshiriqlarni bajarishda qat'iyat ko'rsatishi kuzatildi. Bunday o'quvchilar tayyor javoblarni qabul qilish bilan cheklanmasdan, ma'lumotlarning sabab va oqibatlarini tushunishga, ularni o'zaro bog'lashga va shaxsiy xulosalarini shakllantirishga intildilar. Aksincha, tashqi rag'batga ko'proq tayanadigan o'quvchilarda mustaqil tahlil qilish faolligi nisbatan pastroq namoyon bo'ldi.

Refleksiv ko'nikmalar bo'yicha olingan natijalar ham e'tiborga molikdir. O'z faoliyatini baholay oladigan, xatolarini tahlil qiladigan va ularni tuzatish strategiyasini ishlab chiqadigan o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Ayniqsa, topshiriq yakunida o'z javoblarini qayta ko'rib chiqish va muqobil yechimlarni izlashga moyillik bildirgan o'quvchilar mantiqiy tahlil qilish vazifalarini muvaffaqiyatli bajardilar. Bu esa refleksiya tanqidiy fikrlashning rivojlanishini ta'minlovchi muhim psixologik mexanizmlardan biri ekanligini ko'rsatadi.

Mantiqiy tahlil qilish qobiliyatining rivojlanganligi ham tanqidiy fikrlash darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Murakkab vaziyatlarda sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, muammoning asosiy va ikkilamchi jihatlarini ajratish hamda dalillarni tizimli ravishda tahlil qilishga qodir bo'lgan o'quvchilar yuqori natijalarni qayd etdilar. Ular o'quv materialini shunchaki eslab qolish bilan kifoyalanmay, uning mazmunini tushunishga va amaliy vaziyatlarga tatbiq etishga harakat qildilar.

Mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarining rivojlanish darajasi ham tanqidiy fikrlash bilan uzviy bog'liqligi kuzatildi. O'z fikrini erkin ifoda eta oladigan, qaror qabul qilishdan cho'chimaydigan va tanlovining sabablarini izohlay oladigan o'quvchilar ta'lim jarayonida faolroq ishtirok etdilar. Ular muammoli vaziyatlarda bir nechta variantni ko'rib chiqib, eng maqbul yechimni tanlashga intildilar. Bu esa tanqidiy fikrlashning amaliy faoliyatda namoyon bo'lish shakllaridan biri hisoblanadi.

Pedagogik kuzatishlar interfaol ta'lim metodlarining tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi samaradorligini ham tasdiqladi. Guruhlarda ishlash, bahs-munozaralar, muammoli savollar, loyiha topshiriqlari va vaziyatli mashqlar o'quvchilarning fikrlash faolligini sezilarli darajada oshirdi. Ayniqsa, o'quvchilar turli fikrlarni solishtirish, o'z nuqtayi nazarini himoya qilish va dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish jarayonida yuqori intellektual faollikni namoyon etdilar. Bu metodlar o'quvchilarni tayyor javoblarni takrorlashdan ko'ra, mustaqil fikrlashga yo'naltirishi bilan ahamiyatlidir.

Shuningdek, tadqiqot davomida sinfdagi psixologik muhitning ham tanqidiy fikrlash rivojiga sezilarli ta'siri kuzatildi. O'qituvchi tomonidan o'quvchilarning fikriga hurmat bilan munosabat bildirilgan, xatolar tanqid emas, balki rivojlanish imkoniyati sifatida qabul qilingan sinflarda o'quvchilar o'z qarashlarini erkin bayon etdilar. Aksincha, faqat bitta to'g'ri javob ustuvor bo'lgan ta'lim muhiti o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga ma'lum darajada to'sqinlik qilishi kuzatildi.

Natijalar ota-onalar bilan hamkorlikning ham muhimligini ko'rsatdi. Uy sharoitida kitob mutolaasi, mantiqiy o'yinlar, oilaviy suhbatlar va muammoli vaziyatlarni birgalikda muhokama qilish imkoniyatiga ega bo'lgan o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari yuqoriroq bo'ldi. Bu holat maktab va oilaning hamkorligi bolaning intellektual rivojlanishida muhim omil ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashning rivojlanishi ko'plab psixologik omillarning o'zaro uyg'unlashuviga bog'liqligini ko'rsatdi. O'quv motivatsiyasi, refleksiv ko'nikmalar, mantiqiy tahlil qilish qobiliyati, mustaqil qaror qabul qilish va qulay psixologik-pedagogik muhit birgalikda o'quvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirishda yetakchi ahamiyat kasb etadi. Mazkur natijalar boshlang'ich ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uzluksiz ta'limning muhim psixologik vazifalaridan biri ekanligini ilmiy jihatdan tasdiqladi. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarning tayyor bilimlarni o'zlashtirishi bilangina emas, balki axborotni tahlil qilishi, dalillarni baholashi, muqobil fikrlarni qiyoslashi va asosli xulosalar chiqarishi orqali namoyon bo'ladigan murakkab intellektual faoliyatdir. Shu sababli uni rivojlantirish jarayoni bilish jarayonlari, motivatsiya, refleksiya, emotsional barqarorlik va ijtimoiy muloqot kabi psixologik omillarni kompleks ravishda hisobga olishni talab etadi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar tanqidiy fikrlash darajasi yuqori bo'lgan o'quvchilarda o'quv motivatsiyasi, mantiqiy tahlil qilish qobiliyati, refleksiv ko'nikmalar hamda mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalari ham yuqori rivojlanganligini ko'rsatdi. Bu esa tanqidiy fikrlash alohida ko'nikma emas, balki shaxsning kognitiv, motivatsion va irodaviy sifatlarini o'zida mujassamlashtirgan integrallashgan psixologik tizim ekanligini anglatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari boshlang'ich maktab yoshining tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun eng qulay rivojlanish bosqichlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Aynan ushbu davrda o'quvchilarda tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash va dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatlari jadal rivojlanadi. Mazkur imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun ta'lim jarayonini o'quvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlariga mos ravishda tashkil etish muhim hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlashning rivojlanishida o'qituvchining pedagogik faoliyati alohida o'rin egallaydi. O'quvchilarning erkin fikr bildirishiga imkon yaratish, ochiq savollardan foydalanish, bahs-munozaralarni tashkil etish, muammoli vaziyatlar yaratish hamda har bir fikrni hurmat qilishga asoslangan ta'lim muhiti tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositalaridan biridir. O'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan bunday yondashuv o'quvchilarda intellektual faollikni, fikriy mustaqillikni va o'z nuqtayi nazarini asoslab bera olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari oilaviy muhitning ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Ota-onalarning farzand bilan muloqot qilishi, uning fikriga qiziqishi, kitobxonlikni rag'batlantirishi va turli hayotiy vaziyatlarni birgalikda muhokama qilishi bolada tanqidiy fikrlashning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Maktab va oila hamkorligining izchil yo'lga qo'yilishi o'quvchilarning mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi.

Tadqiqot asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- boshlang'ich sinf darslarida muammoli ta'lim elementlari va tadqiqotchilikka yo'naltirilgan topshiriqlar ulushini oshirish;
- o'quvchilarning dalillash, taqqoslash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi interfaol metodlardan muntazam foydalanish;
- refleksiv faoliyatni rivojlantirish maqsadida o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash usullarini keng joriy etish;
- har bir o'quvchining individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan differensial yondashuvni qo'llash;
- o'qituvchilarning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga oid metodik kompetensiyalarini muntazam takomillashtirish;
- ota-onalarni tanqidiy fikrlashni qo'llab-quvvatlovchi oilaviy muhitni yaratishga yo'naltirilgan psixologik-pedagogik tavsiyalar bilan ta'minlash.

Umuman olganda, tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari ko'p omilli va o'zaro bog'liq tizimdan iborat ekanligini ko'rsatdi. Bilish jarayonlari, motivatsiya, refleksiya, emotsional barqarorlik va ijtimoiy-pedagogik muhitning uyg'un rivojlanishi o'quvchilarda tanqidiy fikrlash kompetensiyasining samarali shakllanishini ta'minlaydi. Mazkur tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim metodikasini takomillashtirish, o'quvchilarning funksional savodxonligini oshirish hamda ularning zamonaviy jamiyatda zarur bo'lgan mustaqil va asosli fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy ishlanmalarni yaratishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W. H. Freeman, 1997.
2. Brookfield S. D. Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions. – San Francisco: Jossey-Bass, 2012.
3. Dewey J. How We Think. – Boston: D. C. Heath and Company, 1933.
4. Facione P. A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. 2020 update. – Insight Assessment, 2020.
5. Flavell J. H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.
6. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – 5th ed. – New York: Psychology Press, 2014.
7. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London; New York: Routledge, 2009.
8. Kuhn D. The Skills of Argument. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
9. Lipman M. Thinking in Education. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
10. OECD. OECD Future of Education and Skills 2030: Conceptual Learning Framework. – Paris: OECD Publishing, 2019.
11. OECD. PISA 2022 Results. Volume I: The State of Learning and Equity in Education. – Paris: OECD Publishing, 2023.
12. Paul R., Elder L. The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools. – 8th ed. – Foundation for Critical Thinking, 2020.
13. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1972.
14. Santrock J. W. Educational Psychology. – 8th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2023.
15. Slavin R. E. Educational Psychology: Theory and Practice. – 13th ed. – Pearson, 2020.
16. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
17. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2023.
18. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
19. Woolfolk A. Educational Psychology. – 15th ed. – Pearson, 2022.
20. Zimmerman B. J. Investigating Self-Regulation and Motivation: Historical Background, Methodological Developments, and Future Prospects // American Educational Research Journal. – 2008. – Vol. 45, No. 1. – P. 166–183.